

1 Inleiding

C.R. Brandenburgh

1.1 Inleiding

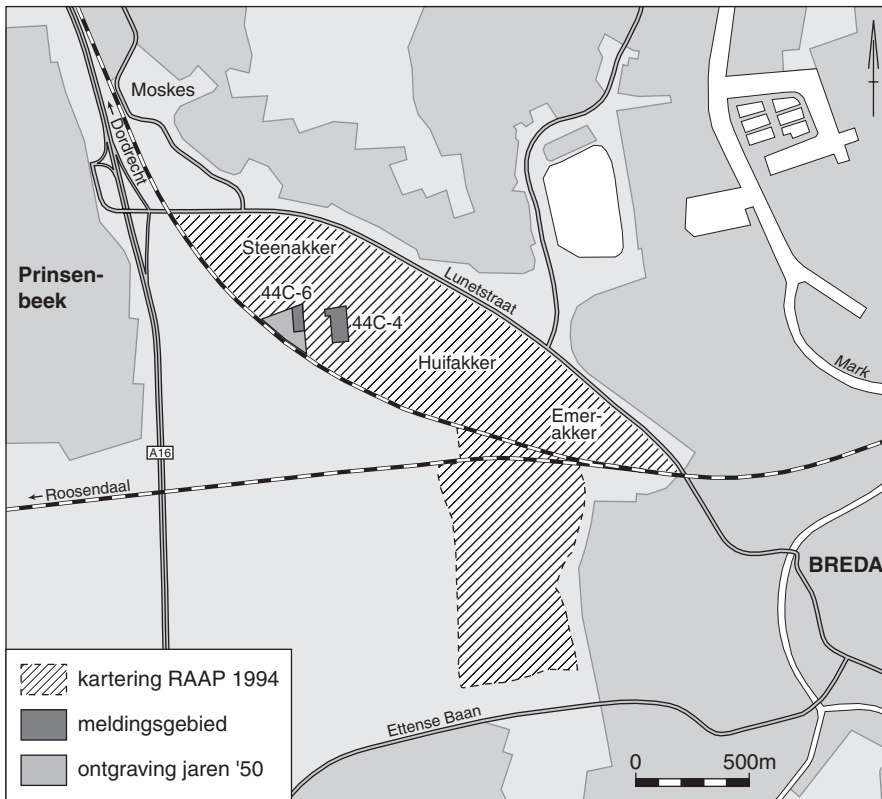
Dit boek presenteert de resultaten van interdisciplinair archeologisch onderzoek in een herinrichtingsgebied ten westen van Breda, op vier locaties die wij Steenakker, Huifakker, Moskes en Emerakker hebben genoemd. Tot 1994 waren deze gebieden vooral in gebruik als akkers en weiden en voor kassentuinbouw. Vanaf dat jaar moesten de velden plaats maken voor bedrijventerreinen en woonwijken. De bouwactiviteiten zouden grootschalig grondverzet met zich meebrengen en vormden dus een bedreiging voor de archeologische nalatenschap die hier op basis van vondstmeldingen al lange tijd werd vermoed. De afdeling Archeologie van de gemeente Breda besloot daarom die archeologische nalatenschap op te sporen en, daar waar deze aanwezig was, voorafgaand aan de bouwwerkzaamheden op te graven. Het bodemarchief heeft ons niet teleurgesteld: de rijkdom aan en verspreiding van bewoningssporen vanaf het Neolithicum tot aan het begin van de Nieuwe Tijd heeft onze verwachtingen zelfs overtroffen.

De onderzochte locaties bevinden zich direct ten westen van de stad Breda, tegen de dorpskern Prinsenbeek aan. Steenakker, Huifakker en Emerakker worden begrensd door de spoorlijn Breda-Dordrecht en de Lunetstraat. Moskes ligt direct ten noordwesten hiervan en wordt begrensd door de Westerhagelaan, de Hambroeklaan en het Heiningpad. De locaties liggen verspreid over vier dekzandruggen die van elkaar gescheiden zijn door beekdalen. Met uitzondering van Moskes zijn ze vernoemd naar de dekzandruggen waarop ze liggen: van oost naar west zijn dat de dekzandruggen Emerakker, Huifakker, Steenakker en tenslotte Kesteren, waarop de locatie Moskes gesitueerd is (afb. 1.1). Op Huifakker bevindt zich eveneens de locatie Adriaan Klaassenstraat, die weliswaar in een aparte campagne is opgegraven, maar feitelijk deel uitmaakt van deze dekzandrug.

Vooruitlopend op de herinrichting van het gebied zijn een cultuurhistorische inventarisatie en een archeologische kartering uitgevoerd.¹ De resultaten van de kartering waren aanleiding voor een eerste grootschalige opgraving op de locatie Emerakker in 1995, omdat daar al snel de bouw van het nieuwe voetbalstadion van NAC zou starten. Vanaf eind 1997 vond zogenaamd Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) plaats op de overige vier locaties, waaruit bleek dat grootschalig archeologisch veldonderzoek noodzakelijk was. Deze opgravingen werden uitgevoerd van 1998 tot en met 2001 en besloegen uiteindelijk een oppervlak van ca. 32 ha. Het archeologisch onderzoek te Breda-West is gefinancierd door de gemeente Breda.

In dit eerste hoofdstuk van het onderzoeksverslag over de archeologische opgravingen ten westen van Breda zal de historie van het onderzoek nader worden belicht. Toen duidelijk was geworden dat het voormalig agrarische gebied een gedaantewisseling zou ondergaan, heeft de afdeling Archeologie van de gemeente Breda een aantal vraagstellingen geformuleerd, waaruit de doelstellingen van het archeologisch onderzoek zijn voortgekomen. Het zijn deze doelstellingen die vorm hebben gegeven aan dit boek.

¹ *Leenders 1991; Scholte Lubberink 1995.*

Afb. 1.1 Situering van de dekzandruggen en de onderzoeksgebieden ten westen van Breda.

1.2 Van bestemmingsplan tot opgraving: archeologisch onderzoek in relatie tot de ruimtelijke ordening

De integratie van archeologie in ruimtelijke ordeningsprojecten verloopt steeds beter, mede als gevolg van de ondertekening en de ratificatie van het zogenaamde Verdrag van Valletta.² Het verdrag pleit voor het behoud van het archeologisch erfgoed; de waarde daarvan moet een rol van betekenis spelen in de ruimtelijke ordening. Als blijkt dat waardevolle archeologische gegevens niet *in situ* kunnen worden behouden, dan moet door middel van onderzoek in ieder geval de kennis over ons verleden worden veiliggesteld. In Breda-West is eveneens getracht archeologie in een zo vroeg mogelijk stadium van het planproces in te passen. Zoals echter kenmerkend lijkt voor de aanlooperperiode naar de implementatie van het Verdrag van Valletta – een periode waarin zowel de archeologie als de ruimtelijke ordening de grenzen aftasten van wat mogelijk is om het archeologisch erfgoed te beschermen en het in te passen in de planvorming – is dit in het geval van Breda-West slechts ten dele succesvol gebleken. Hierdoor is het uiteindelijk behoud *in situ* van archeologica niet mogelijk gebleken en heeft de gemeente Breda ervoor gekozen binnen de beschikbare tijd en middelen te streven naar het genereren van kennis van het archeologisch erfgoed, door de aanwezigheid van archeologische resten vast te stellen en, daar waar aanwezig, ze zo volledig mogelijk te documenteren.

Een toelichting op bovenstaand proces is wellicht op zijn plaats. Kort gezegd kunnen we twee factoren aanwijzen. Ten eerste heeft meegespeeld dat de omvang en aard van de archeologische resten in het gebied pas vrij laat ten volle duidelijk werden. Dit is mede te wijten aan de beperkte effectiviteit van de gehanteerde prospectiemethoden (oppervlaktekartering en booronderzoek), die op zandgronden met een opgebrachte cultuurlaag in veel gevallen onvoldoende inzicht bieden in de aanwezige archeologische resten. Op basis van karterend onderzoek leek aanvullend onderzoek slechts op een beperkt aantal plaatsen noodzakelijk.

² Opgesteld door de Raad van Europa in 1992.

fase ruimtelijke ordening	datum	fase archeologisch (voor)onderzoek	datum
bestemmingsplan vastgesteld door gemeenteraad	1992	Cultuur-Historische Effect Rapportage (CHER)	1991
bestemmingsplan vastgesteld door provincie	1993		
opstellen verkavelingsplannen	1994/96	AAI (Emerakker, Huifakker en Steenakker)	1994
		AAO en Definitief Onderzoek Emerakker	1995
		AAO Meldingsgebied 44C-4 Steenakker	1995
bouw NAC-stadion (art. 19-procedure)	1995/96		
bestemmingsplan afgewezen door Raad van State	1996		
herziening bestemmingsplan; start verwerving terreinen	1997		
verwerving van terreinen; start inrichting	1998	AAO Steenakker, Huifakker en Moskes	1998-99
		AAO en Definitief Onderzoek Adr. Klaassenstraat	1999
		Definitief Onderzoek Steenakker	1998-01
		Definitief Onderzoek Huifakker	1998-01
		Definitief Onderzoek Moskes	1998-00

Tabel 1.1 Fasering projectplanning en archeologisch (voor)onderzoek.

Pas later, nadat in 1998 en 1999 de eerste grootschalige proefsleuencampagnes waren uitgevoerd, werd duidelijk dat de terreinen waarvoor een hoge tot zeer hoge archeologische verwachting gold, aanzienlijk groter waren dan op basis van het vooronderzoek kon worden vermoed.

De tweede en wellicht belangrijkere factor is dat het ruimtelijke ordeningsproces vanaf het begin, ondanks de inspanningen van zowel planvormers als archeologen, steeds enkele stappen vooruitliep op de cyclus die gebruikelijk is in de archeologische monumentenzorg (Standaard Archeologische Inventarisatie, Aanvullende Archeologische Inventarisatie en Aanvullend Archeologisch Onderzoek). Tabel 1.1 geeft de fasering van het ruimtelijke ordeningsproces en de inpassing van het archeologisch (voor)onderzoek daarin weer. Zoals uit de tabel is af te lezen, is de bestemmingsplanprocedure tweemaal uitgevoerd. In 1992 werd reeds een eerste bestemmingsplan vastgesteld op basis waarvan de latere inrichting is bepaald. Het archeologisch vooronderzoek ging pas effectief in 1994 van start, een moment waarop de bestemming al vastgesteld was en het archeologisch bodemarchief definitief bedreigd werd. De herkansing die in 1996 als gevolg van het afkeuren van het bestemmingsplan door de Raad van State aan de archeologie geboden werd, lijkt groter dan in werkelijkheid het geval was. Bij de herziening van het bestemmingsplan werd de inrichting zoals reeds in de voorgaande jaren geformuleerd was, geheel overgenomen. Daarbij werd het al opgestelde inrichtingsplan vrijwel onveranderd gehandhaafd. Als gevolg hiervan was het ook nu niet mogelijk de bestemming op basis van archeologische argumenten te beïnvloeden. Een bijkomend nadeel was, dat de betreding van de terreinen pas in 1998 gerealiseerd kon worden. Hierdoor was het onmogelijk uitgebreid archeologisch vooronderzoek in het gebied uit te voeren en werden de omvang en aard van de bebouwing pas in een laat stadium duidelijk. Een laatste mogelijkheid tot behoud van het archeologisch erfgoed *in situ* zou de bescherming van een terrein geweest zijn dat al langer bekend stond als archeologische vindplaats en geregistreerd stond als meldingsgebied 44C-4 in de archieven van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB). Doordat de ontwikkelingsplannen voor het gebied echter al zo vroeg in de jaren negentig in gang waren gezet en belangrijke besluiten reeds genomen waren, was het beschermen van het terrein niet meer mogelijk en is aangedrongen op volledig opgraven van dit deel van het toekomstige bedrijventerrein.

De voorgeschiedenis van het onderzoek verschilt sterk per locatie. Op de locaties Steenakker, Huifakker en Emerakker vonden voorafgaand aan de grootschalige opgravingscampagnes achtereenvolgens activiteiten van amateur-archeologen, noodopgravingen, een cultuurhistorisch onderzoek, een systematische kartering en een proefsleuvenonderzoek plaats. Op de locatie Moskes is echter vrijwel geen vooronderzoek verricht. De aanwezigheid van bewoningssporen werd hier toe-

vallig ontdekt tijdens graafwerkzaamheden op het terrein. Na de aanleg van een viertal proefsleuven werd duidelijk dat een vlakdekkend archeologisch onderzoek van het gehele terrein noodzakelijk was. Het onderzoek werd nog datzelfde jaar gestart. De locatie Adriaan Klaassenstraat op Huifakker tenslotte is in 1999 door middel van proefsleuven onderzocht. Dit onderzoek werd gecombineerd met het graven van wegcunetten in het gebied. Grootschalig vervolgonderzoek bleek hier niet nodig.

1.2.1 De periode tot 1990: amateur-archeologie en noodopgravingen

Op de dekzandrug Steenakker zijn tijdens ontgrondingswerkzaamheden in de jaren vijftig door amateur-archeoloog L. Moelands vondsten verzameld uit de IJzertijd en Romeinse Tijd. Naar aanleiding daarvan heeft de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in 1958 en 1959 enkele noodopgravingen uitgevoerd op één van de bedreigde terreinen, het latere meldingsgebied 44C-6 (zie afb. 1.1). De aangetroffen sporen werden indertijd geïnterpreteerd als de restanten van een hutkom.³

Gedurende de laatste tientallen jaren van de vorige eeuw hebben amateur-archeologen regelmatig oppervlaktevondsten van de akkers geraapt, daterend uit de IJzertijd, Romeinse Tijd en Middeleeuwen. Deze vindplaatsen bevinden zich vrijwel uitsluitend op de dekzandrug van Steenakker. Een klein deel van Steenakker, waaronder de percelen waar de noodopgraving in 1958/59 plaatsvond, werd op basis van deze vondsten als archeologisch waardevol terrein geregistreerd op de meldingskaart van Noord-Brabant (meldingsgebieden 44C-4 en 44C-6, zie afb. 1.1). Logischerwijs hadden deze terreinen de volle aandacht bij aanvang van het archeologisch onderzoek in de jaren negentig.

1.2.2 Cultuurhistorische inventarisatie als bron van inspiratie voor archeologisch onderzoek

In 1991 is door K.A.H.W. Leenders een overzicht gegeven van de cultuurhistorische en landschappelijke waarden binnen het ontwikkelingsgebied Heilaar-Steenakker. Een detail dat ik er hier uit wil lichten, en dat in hoofdstuk 18 uitgebreid besproken zal worden, is dat Leenders voor de postmiddeleeuwse periode de aanwezigheid van belegeringswerken uit de Tachtigjarige Oorlog aangaf. Het betreft restanten uit de belegeringsperiodes van Breda in respectievelijk 1624/1625 (door Spaanse troepen onder leiding van de markies van Spinola) en 1637 (door de Staatse legers onder leiding van Prins Frederik Hendrik). De exacte locatie van deze greppelachtige structuren was in 1991 nog niet bekend.⁴ Concluderend gaf Leenders aanbevelingen voor een brede, geïntegreerde onderzoeksoepzet (archeologisch, historisch-geografisch, bodemkundig, paleo-ecologisch en bouwhistorisch), ingeval het gebied een stedelijke functie zou krijgen. Ten aanzien van het archeologisch onderzoek – de bodem is immers drager van cultuurhistorische informatie – stelde Leenders een landschapsarcheologische benadering voor. Hierbij zou de aandacht niet alleen gericht moeten zijn op het onderzoek van nederzettingen en grafvelden, maar zou ook de genese en ontwikkeling van het omringende landschap onderwerp van studie moeten zijn.

1.2.3 Archeologische kartering

Voorafgaand aan de herinrichting van het landelijk gebied ten westen van Breda werd in 1994 door RAAP in een gebied van 160 ha een archeologische kartering uitgevoerd. Dit onderzoek bestond uit drie delen: een vooronderzoek, een karteringsonderzoek en een kwaliteitsbepalend of waarderend onderzoek. Tijdens het

³ Waarnemingsnr. 31309; ROB-objectnr. Z-7; NKNOB 11, 10; NKNOB 12, 6.

⁴ Leenders 1991, 28.

vooronderzoek zijn alle bekende archeologische en relevante historische gegevens met betrekking tot het gebied verzameld. De reeds bekende archeologische vindplaatsen werden in kaart gebracht om een indruk te krijgen van het terrein. Op basis daarvan werd de onderzoeksstrategie bepaald. De kartering werd door middel van een oppervlakteverkenning en verkennend booronderzoek verricht. Vervolgens is op vier vindplaatsen getracht door middel van kwaliteitsbepalend booronderzoek de aard van de archeologische resten vast te stellen. Drie van deze vindplaatsen zijn met behulp van smalle proefsleuven nader onderzocht. In aansluiting op de cultuurhistorische inventarisatie is geprobeerd niet alleen archeologische fenomenen in kaart te brengen, maar ook inzicht te krijgen in de opbouw van de bodem en waar mogelijk informatie over het ontstaan van het cultuurlandschap te verzamelen.

In het onderzochte gebied werden drie gebieden onderscheiden waar bewoningssporen verwacht konden worden (afb. 1.2 a-d). Deze drie zones kwamen grotendeels overeen met de hogere gronden van de dekzandruggen Emerakker en Huifakker en met vrijwel de gehele dekzandrug Steenakker.

Steenakker

Op de dekzandrug Steenakker kon men op basis van de kartering bewoningssporen uit het Neolithicum tot en met de Late Middeleeuwen verwachten. Er bleek sprake te zijn van een verspreiding van ijzertijdscherven over de gehele dekzandrug. Dit verspreidingsbeeld laat zich interpreteren als de archeologische neerslag van het bewoningsmodel van de "zwervende erven", een model dat in de volgende hoofdstukken nog regelmatig zal worden besproken. De essentie is dat solitaire huisplaatsen regelmatig zijn verplaatst in het landschap, waardoor afval niet gedurende vele tientallen jaren op een zelfde plaats is weggegooid. Het merendeel van dat afval is op de zandgronden in de loop der tijd vergaan. Dientengevolge worden er tegenwoordig bij kartering zelden markante vondstverdichtingen aangetroffen en is de aanwezigheid van een handje vol scherven al een indicatie voor een in de ondergrond verborgen huisplaats. Aangezien buiten de huisplaatsen om ook afval is weggegooid, is het onmogelijk om in een zo diffuus verspreidingsbeeld als op Steenakker de precieze locatie van die individuele huisplaatsen aan te wijzen. De verzamelde vondsten gaven geen aanleiding om de aanwezigheid van een urnenveld te vermoeden.

De vondsten uit de Romeinse Tijd lagen, in tegenstelling tot die uit de IJzertijd, in een concentratie. Deze vondstconcentratie is geïnterpreteerd als een Romeinse nederzetting, waarvan de begrenzingen als gevolg van de ontgrondingen in de jaren vijftig helaas niet meer te achterhalen zijn. Enkele merovingische en karolingische vondsten lagen daarentegen weer verspreid over het centrale en noordwestelijke deel van de dekzandrug. De Late Middeleeuwen tenslotte, waren over grote delen van het terrein rijk vertegenwoordigd in het vondstmateriaal dat bij de kartering is aangetroffen.

Huifakker

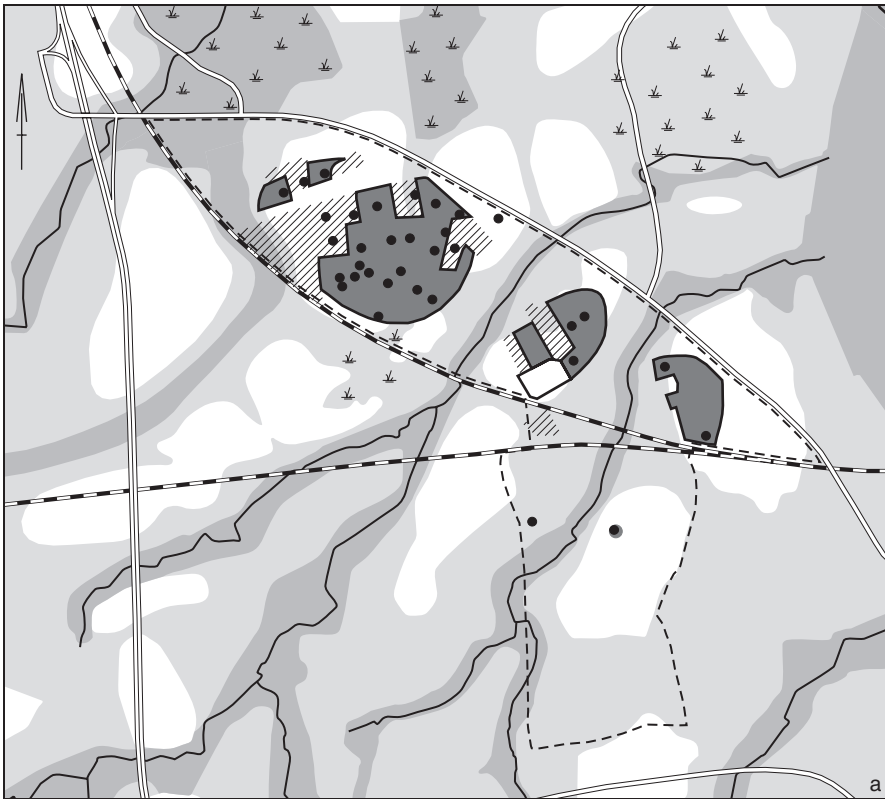
Voor de hoger gelegen terreinen op de dekzandrug Huifakker bestond op basis van de oppervlaktevondsten een hoge verwachting voor bewoningssporen uit de IJzertijd en de Vroege en Late Middeleeuwen.⁵ Uit de Romeinse Tijd werden geen vondsten aangetroffen.

Emerakker

Op basis van karteringsvondsten bestond de verwachting dat op de dekzandrug Emerakker bewoningssporen aanwezig konden zijn uit de IJzertijd en de Vroege en Late Middeleeuwen. Aangezien op twee plaatsen een akkerlaag in de bodem werd aangeboord, werd de verwachting uitgesproken dat op deze dekzandrug agrarische sporen konden worden aangetroffen. Uit de Romeinse Tijd kwamen op Emerakker geen vondsten aan het licht.⁶

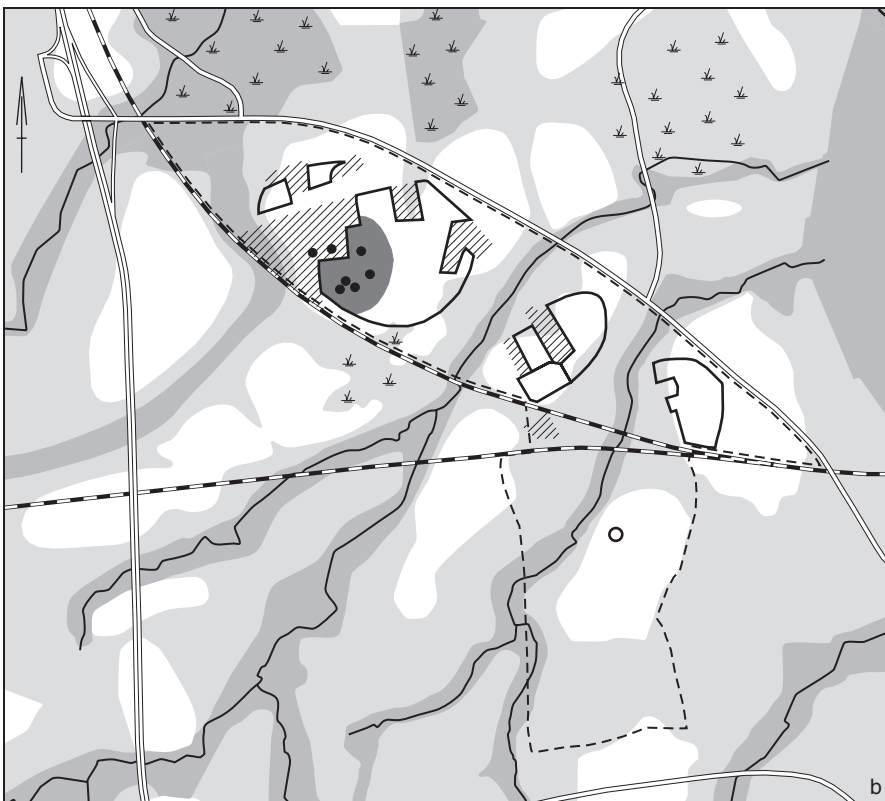
5 Scholte Lubberink 1995, 35-39.

6 Scholte Lubberink 1995, 39-40.

Afb. 1.2a Verwachtingskaart voor de IJzertijd.

- vondst IJzertijd
 - vindplaats IJzertijd
 - ▨ afgegraven terrein
 - gewaardeerd terrein
 - ⋯ gekarteerd terrein
 - hoge dekzandrug
 - lage dekzandrug
 - beek- / rivierdal
 - ∨ drassige laagte
- 0 500 m

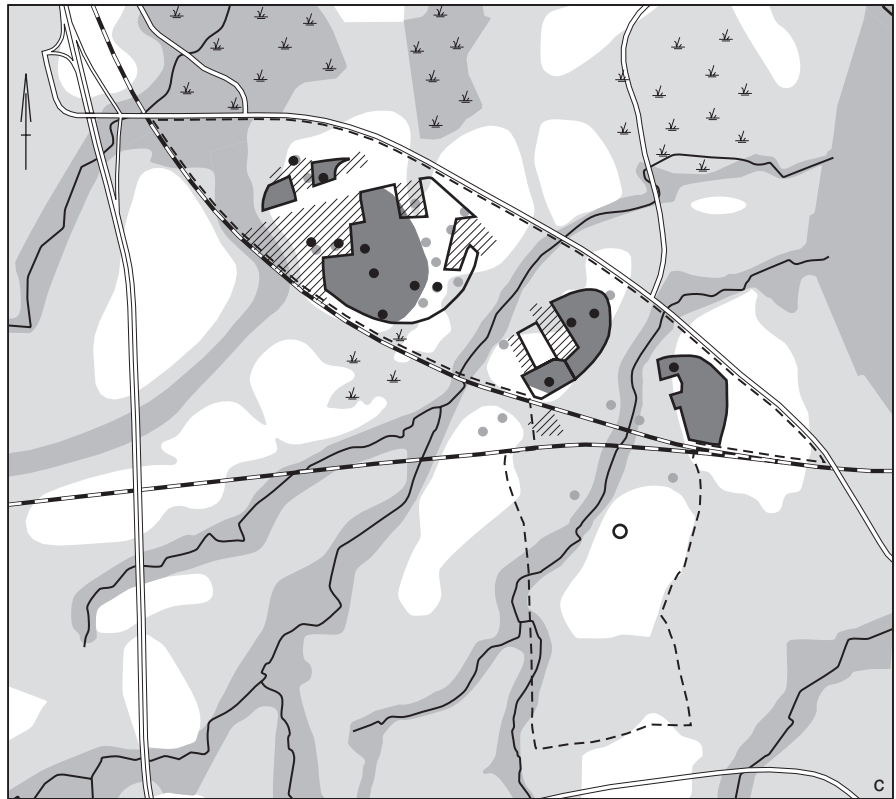

Afb. 1.2b Verwachtingskaart voor de Romeinse Tijd.

- vondst Romeinse Tijd
 - vindplaats Romeinse Tijd
 - ▨ afgegraven terrein
 - gewaardeerd terrein
 - ⋯ gekarteerd terrein
 - hoge dekzandrug
 - lage dekzandrug
 - beek- / rivierdal
 - ∨ drassige laagte
- 0 500 m

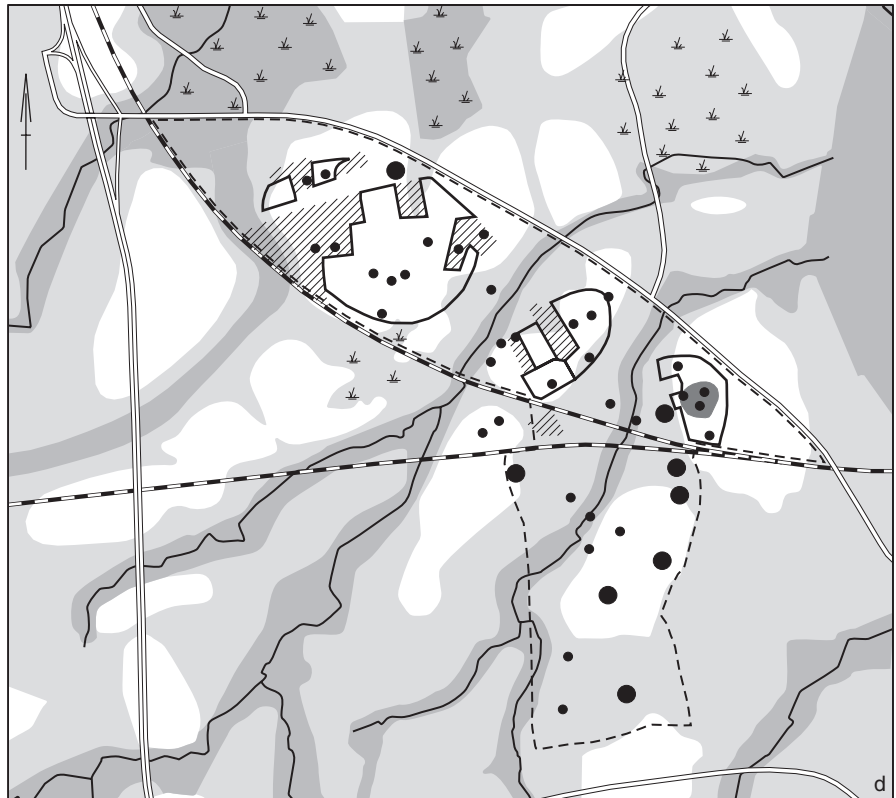
Afb. 1.2c Verwachtingskaart voor de Vroege Middeleeuwen en Late Middeleeuwen A.

- vondst VME
- vindplaats VME
- vondst LMEA
- ▨ afgegraven terrein
- gewaardeerd terrein
- ⋯ gekarteerd terrein
- hoge dekzandrug
- lage dekzandrug
- beek- / rivierdal
- ⌞ drassige laagte
- 0 500 m

Afb. 1.2d Verwachtingskaart voor de Late Middeleeuwen B.

- oude bewoonde plaats
- vondst LMEB
- vindplaats LMEB
- ▨ afgegraven terrein
- gewaardeerd terrein
- ⋯ gekarteerd terrein
- hoge dekzandrug
- lage dekzandrug
- beek- / rivierdal
- ⌞ drassige laagte
- 0 500 m

1.2.4 AAO en definitief onderzoek

Emerakker

In 1995 vond voorafgaand aan de bouw van het nieuwe voetbalstadion van NAC archeologisch onderzoek plaats op de dekzandrug Emerakker. Het grondverzet ten behoeve van het bouwrijp maken van het terrein is door de afdeling Archeologie uitgevoerd. Hierdoor zijn, zonder voorafgaand proefsleuvenonderzoek, direct grote opgravingsvlakken aangelegd en gedocumenteerd. Als gevolg van de grote tijdsdruk die voor dit perceel gold, kon uiteindelijk niet het gehele bouwterrein nauwkeurig worden onderzocht. Op het naastgelegen terrein, dat was gereserveerd voor een parkeerplaats, is wel eerst proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Hierbij werden bewoningssporen uit de IJzertijd aangetroffen. Om die reden is vervolgens een vlakdekkend archeologisch onderzoek uitgevoerd. In totaal werd op Emerakker 2,3 ha opgegraven.

Steenakker

Gelijktijdig met het vlakdekkend onderzoek op Emerakker in 1995 werd op de dekzandrug Steenakker een kleinschalig proefonderzoek uitgevoerd. Het betrof één proefsleuf direct ten oosten van meldingsgebied 44C-4; voor archeologisch onderzoek op het meldingsgebied zelf had de eigenaar geen toestemming gegeven. In de proefsleuf werd slechts een klein aantal sporen aangetroffen. Dit was teleurstellend, aangezien dit deel van Steenakker op grond van oppervlaktevondsten van amateurs en de uitkomsten van de kartering te boek stond als een terrein met een zeer hoge archeologische verwachting. Daarna lag het archeologisch onderzoek op Steenakker enige jaren stil. De belangrijkste reden hiervoor was dat toestemming om de terreinen te betreden pas in 1998 verkregen kon worden. In dat jaar werd een aantal proefsleuven aangelegd in het meldingsgebied 44C-4. Deze proefsleuven leverden een volledig ander beeld op. Direct in de eerste proefsleuf werd een romeinse huisplattegrond aangetroffen, al snel gevolgd door een romeins potstalhuis en een hutkom. Nog in hetzelfde jaar is het gehele meldingsgebied vlakdekkend opgegraven, omdat behoud *in situ* geen optie was.

Huifakker

Gelijktijdig met het onderzoek op Steenakker werd in 1998 ook op Huifakker een proefsleuvenonderzoek gestart. Het betrof een perceel van ruim 4,5 ha, dat eind 1998 bouwrijp opgeleverd moest worden. Met name voor dit perceel bestond naar aanleiding van het karterend onderzoek een hoge archeologische verwachting. Het proefsleuvenonderzoek leek aanvankelijk weinig resultaten op te leveren. In de 10 meter brede sleuven werden enkele sporen aangetroffen, die zo'n donkere vulling hadden dat een middeleeuwse of jongere datering werd verondersteld. Bij nader onderzoek bleken deze sporen echter romeins vondstmateriaal te bevatten. Een kleinschalige uitbreiding van de sleuven nabij deze sporenconcentraties wees vervolgens uit dat een romeins nederzettingsterrein was angesneden, dat zich vermoedelijk over het gehele perceel uitstrekte. Er werd besloten over te gaan tot vlakdekkend onderzoek. Daarbij zijn tevens bewoningssporen uit de IJzertijd aangetroffen.

In 1999 bood de aanleg van wegen op het toekomstige bedrijventerrein op Huifakker en Steenakker de gelegenheid tot uitbreiding van het reeds verrichte aanvullend archeologisch onderzoek. De uitgegraven wegcunetten bleken eens te meer zeer inzichtelijke proefsleuven voor het archeologisch veldonderzoek, aangezien ze ons in staat stelden de ruimtelijke verspreiding van de grondsporen te bepalen. Dit leidde tot vlakdekkend onderzoek, dat in de jaren 1999-2001 plaatsvond.

Adriaan Klaassenstraat

Het gebied Adriaan Klaassenstraat op de dekzandrug Huifakker kon in 1999 worden onderzocht, omdat wegcunetten werden aangelegd die tegelijkertijd kon-

Afb. 1.3 Archeologisch opgravingsvlak in een wegcunet op de onderzoekslocatie Adriaan Klaassenstraat (Huifakker).

den fungeren als proefsleuven (afb. 1.3). Hieruit bleek dat een groot deel van het terrein verstoord was. Op de niet-verstoorde terreindelen werden echter bewoningssporen aangetroffen uit de Bronstijd, IJzertijd en Romeinse Tijd. Aanvullend vlakdekkend onderzoek is tot op heden niet nodig gebleken, aangezien de aangrenzende gebieden (nog) niet in ontwikkeling worden gebracht. De opgedane kennis van het gebied wordt gebruikt om op toekomstige ontwikkelingslocaties het archeologisch erfgoed waar nodig *in situ* te behouden.

Moskes

Bij grondwerkzaamheden op een braakliggend terrein op de dekzandrug Kesteren werd aan het eind van 1997 een vindplaats ontdekt. De locatie is Moskes genoemd, naar het plaatselijke toponiem. Het betrof een huisplattegrond uit de IJzertijd, die tijdens een kortdurende veldcampagne werd opgegraven. In 1998 werd op datzelfde terrein een drietal proefsleuven aangelegd, teneinde de omvang en conservering van het nederzettingsterrein vast te stellen. Tijdens dit aanvullend onderzoek werd al snel duidelijk dat op meerdere plaatsen op het terrein bewoningssporen uit de IJzertijd aanwezig waren, waarop werd besloten tot vlakdekkend onderzoek van het gehele 3,3 ha grote terrein. Dit vlakdekkend onderzoek vond plaats in de jaren 1998-2000.

1.3 Doelstellingen van onderzoek en rapportage

De vraagstellingen en doelstellingen die voorafgaand aan het archeologisch onderzoek in Breda-West zijn geformuleerd, zijn breed opgezet. De reden hiervoor is tweeledig. Ten eerste bestond in de archeologie lange tijd het beeld dat West-Brabant een vrijwel maagdelijk gebied was. Er was slechts een beperkt aantal vindplaatsen bekend en men ging ervan uit dat het gebied gedurende lange perioden te nat was geweest om geschikt te zijn voor bewoning. Activiteiten van de gemeentelijk archeologen in deze regio waren logischerwijs gedurende de eerste jaren gericht op de historische binnensteden en pas in de loop van de jaren negentig van de vorige eeuw werd de aandacht verlegd naar de buitengebieden van de gemeenten. Hierdoor was de kennis van de prehistorische, romeinse en vroegmiddeleeuwse bewoning uiterst gering. Dit beeld vormt een groot contrast met dat van Oost-Brabant, waar door onderzoeksactiviteiten van de ROB, universiteiten, provinciaal en gemeentelijk archeologen en actieve amateurverenigingen veel meer bekend was dan in West-Brabant. Deze kennislacune van de Bredase regio heeft geleid tot een brede doelstelling, gericht op het verkrijgen van een diachroon beeld van de bewoningsgeschiedenis van het gebied. Ten tweede is, vanuit het idee dat mens en landschap elkaar beïnvloeden, ervoor gekozen de ontwikkeling van het landschap nauw bij het onderzoek te betrekken. Dat heeft geleid tot een aantal hieraan gerelateerde doelstellingen.

1.3.1 Doelstellingen van het onderzoek

Het archeologisch onderzoek in Breda-West kreeg als algemeen doel het verkrijgen van een diachroon inzicht in de bewoningsgeschiedenis van het gebied in relatie tot de ontwikkeling van het (cultuur)landschap. Dit is vertaald in een aantal sub-doelstellingen:

- het verkrijgen van inzicht in de lange-termijnontwikkeling van de bewoning in de regio en daaraan gerelateerd het gebruik van de ruimte;
- met betrekking tot de bewoningssporen uit de verschillende perioden werd als doel gesteld inzicht te verkrijgen in de begrenzing en het karakter van de bewoningssporen; inzicht te verkrijgen in de ruimtelijke en chronologische relatie tussen bewoningssporen uit verschillende perioden; vraagstukken omtrent continuïteit en discontinuïteit in bewoning te beantwoorden; inzicht te verkrijgen in de functie en het gebruik van zones in het landschap, bijvoorbeeld de situering van "site" en "off-site", nederzetting en grafvelden, dekzandrug en beekdal;
- het verkrijgen van inzicht in de begravingen uit verschillende perioden; in de ruimtelijke en chronologische ontwikkeling van grafvelden en in de ruimtelijke relatie tussen grafveld en de aanwezige landschapselementen;
- doelstellingen ten aanzien van het fysieke landschap: reconstructie van (fossiele) beeklopen binnen het opgravingsgebied; het verkrijgen van inzicht in de hydrologische ontwikkeling en datering van vennen en beeklopen; het verkrijgen van inzicht in de functies van vennen (en beeklopen) in de verschillende bewoningsperioden; het verkrijgen van inzicht in de relatie tussen vennen en beeklopen enerzijds en de ontwikkeling van het akkergebied in de Middeleeuwen anderzijds; en tenslotte het bepalen van de informatiewaarde van de sedimenten en veenlagen in beeklopen en vennen voor het onderzoek naar de ontwikkeling van het landschap in de periode van 2000 v.Chr. tot 1000 n.Chr.;
- met betrekking tot het ontstaan van het esdek werd als doel gesteld de opgebrachte cultuurlaag te karakteriseren en de ruimtelijke ontwikkeling daarvan te herleiden;
- botanische doelstellingen: het verkrijgen van informatie over de lange-termijnontwikkeling van de vegetatie in de regio, de verhouding tussen de gebruikte en niet-gebruikte ruimte, de agrarische economie, de voedsel economie en het gebruik van ruimte in huizen en op erven.

Daarnaast is gedurende het project, toen duidelijk werd hoe grootschalig het onderzoek zou worden, de volgende bijkomende doelstelling geformuleerd: het opbouwen van kennis over de landelijke bewoningsgeschiedenis in het akkergebied rondom Breda, zodat Breda-West in de toekomst als basis kan gelden voor het selectiebeleid, het beheer en de bescherming van vindplaatsen binnen de AMZ-cyclus in de gemeente Breda.

1.3.2 Doelstellingen van de rapportage

Alhoewel dit boek een globale indruk geeft van de archeologische sporen die zijn aangetroffen tijdens het onderzoek te Breda-West door de afdeling Archeologie van de gemeente Breda, zouden wij het niet willen karakteriseren als een standaardrapport of een site-rapport. In onze optiek is een standaardrapport een beschrijving en interpretatie van alle verzamelde gegevens over het menselijk handelen op die specifieke locatie en de toelichting hoe gewoon of bijzonder dat eigenlijk is in de betreffende omgeving. De enorme variatie aan menselijke gedragingen is terug te vinden in specifiek archeologische bronnen, zoals grondsporen, archeobotanische macroresten en artefacten. Hetgeen zich op deze locaties heeft afgespeeld na de Romeinse Tijd vergt daarnaast historisch-geografisch en historisch onderzoek. Dit onderzoek is nog niet uitgevoerd en daarom hebben we

besloten in deze publicatie de aandacht vooral te vestigen op de bewoning uit de Late Prehistorie, vanaf de overgang van Neolithicum naar Vroege Bronstijd, tot en met de Romeinse Tijd (ca. 450 n.Chr.). Behalve deze chronologische beperking, is er ook een inhoudelijke afbakening, omdat niet alle hierboven genoemde doelstellingen zijn te realiseren in de geografische omvang van dit veldonderzoek; het prehistorisch en historisch landschap ten westen van Breda strekt zich over een veel ruimer oppervlak uit dan de 32 ha die we nu hebben onderzocht. Niettemin levert deze publicatie veel informatie op met het oog op die doelstellingen. Overigens is het goed te weten dat in dezelfde periode ten westen van Breda ook opgravingen zijn verricht in het tracé van de Hoge Snelheidslijn (HSL), waarvan de resultaten binnenkort zullen worden gepubliceerd.⁷ Tussen beide onderzoeksteams is regelmatig informatie uitgewisseld, waarvan we dankbaar gebruik hebben gemaakt in dit rapport.⁸

Dit boek is op de eerste plaats een opsomming van de archeologische resten (grondsporen en mobilia) die tijdens het onderzoek zijn gedocumenteerd. De bewoningsgeschiedenis van het gebied wordt aan de hand hiervan beschreven en in hoofdlijnen wordt nagegaan in hoeverre deze overeenstemt met of afwijkt van het reeds bekende beeld uit Oost-Brabant. Alhoewel administratief vier verschillende onderzoekslocaties zijn onderscheiden, worden de gegevens niet in geografische, maar in chronologische volgorde gepresenteerd. Als rode draad voor dit onderzoeksverslag geldt, dat we willen nagaan in hoeverre de onderzochte delen van het gebied in de verschillende perioden een geïntegreerde bewoning en gebruik hebben gekend en welke ontwikkelingen daarin zijn waar te nemen. Met andere woorden: behoren de vier dekzandruggen tot eenzelfde microregio en zijn ze gemeenschappelijk bewoond en benut?

Aangezien landschap een belangrijk thema is, een onderwerp dat in alle doelstellingen doorklinkt, wordt dit fenomeen afzonderlijk en diachroon behandeld. Sommige aspecten zijn al redelijk gedetailleerd geanalyseerd, andere, bijvoorbeeld de ontwikkeling van het esdek, de ontwikkeling in de voedsleconomie en het ruimtegebruik binnen de nederzetting, bieden nog te weinig informatie voor een eerste coherente visie.

Tabel 1.2 Administratieve gegevens van de onderzochte locaties (het jaar van opgraving is verwerkt in de laatste twee cijfers van de opgravingscode).

locatie	naam opgraving	opgravingscodes	centrumcoördinaten	kaartblad	oppervlakte
Steenakker	Steenakker	BR-54-95, BR-54-98 ⁹ , BR-54-99, BR-54-00	110.000 / 401.200	44C	7,8 ha
	Wegcunetten	BR-61-99 (werkputten 1 en 3 t/m 13)	110.100 / 401.150	44C	1,7 ha
	Steen-/Huifakker	BR-69-01 (werkputten 1 t/m 65)	109.500 / 401.200	44C	4,9 ha
Huifakker	Huifakker	BR-60-98, BR-60-00	110.500 / 401.100	44D	6,2 ha
	Wegcunetten	BR-61-99 (werkput 2)	110.400 / 400.950	44D	0,1 ha
	Steen-/Huifakker	BR-69-01 (werkputten 70 t/m 105)	110.350 / 400.900	44D	3,6 ha
	Adriaan Klaassenstraat	BR-62-99, BR-62-00	110.000 / 400.250	44D/50A	2,2 ha
Moskes	Moskes	BR-58-97, BR-58-98, BR-58-99, BR-58-00	108.950 / 402.250	44C	3,3 ha
Emerakker	NAC/Emerakker	BR-53-95, BR-53-00	110.900 / 401.000	44D	2,3 ha

1.4 Administratieve gegevens van de onderzochte locaties

Tabel 1.2 geeft een overzicht van de administratieve gegevens van de opgravingen. De vondsten en documentatie van alle projecten bevinden zich in het gemeentelijk archeologisch depot te Breda, Parade 12-14, 4811 DZ Breda.

⁷ Kranendonk et al., in prep.

⁸ Het betreft in het bijzonder de aanvulling op de overzichtstekeningen en het fysisch-geografisch onderzoek.

⁹ Het meldingsgebied 44C-4 is onder opgravingscode BR-54-98 gedocumenteerd.

1.5 Leeswijzer

Het eerste deel van dit boek bestaat uit enkele inleidende hoofdstukken. In hoofdstuk 2 wordt een overzicht gegeven van de gehanteerde onderzoeksmethoden en de afwegingskaders die daaraan ten grondslag lagen. Tevens wordt be-

sproken welke analysemethoden gekozen zijn ten behoeve van het totstandkomen van dit rapport. In hoofdstuk 3 worden vervolgens de ontwikkeling van het landschap en de vegetatie besproken, alsmede de aanwezigheid van de mens daarin en zijn invloed daarop.

In de hierop volgende hoofdstukken worden de belangrijkste bewoningsperiodes besproken, namelijk de Vroege en Midden-Bronstijd, de Urnenveldenperiode (Late Bronstijd, Vroege en Midden-IJzertijd), de Late IJzertijd, de Romeinse Tijd en de Vroege Middeleeuwen. Deze hoofdstukken bevatten een beschrijving van de aanwezige archeologische resten (grondsporen en mobilia) en een synthese waarin de bewoningsgeschiedenis wordt beschreven en vergeleken met reeds bekende modellen uit onder andere Oost-Brabant.

Hoofdstukken 17 en 18 tenslotte, bevatten een beknopte beschrijving van de sporen en het materiaal uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Bij deze laatste periode wordt met name ingegaan op de vestingwerken uit de Tachtigjarige Oorlog die in het onderzoeksgebied zijn aangetroffen.

1.6 Organisatie en dankwoord

Vele personen en instanties hebben bijgedragen aan het welslagen van de opgraving van Breda-West en het totstandkomen van dit boek. Het veldwerk is verricht door zowel betaalde medewerkers als vrijwilligers, die samen vele honderden tonnen zand hebben verzet en de vele vondsten met schop, troffel, zeef en metaaldetector hebben verzameld.¹⁰

Het archeologisch onderzoek werd uitgevoerd door de afdeling Archeologie van de gemeente Breda. De projectleiding berustte bij Guido van den Eynde en Chrystel Brandenburgh, de veldleiding bij Nick Digby (1995), Chrystel Brandenburgh (1998), Robert Hoegen (1999) en Ria Berkvens (2000, 2001). Zij werden tijdens het onderzoek bijgestaan door een veldteam van de gemeente Breda en studenten van de Universiteit van Amsterdam, de Vrije Universiteit, de (Rijks)universiteit Leiden, de Rijksuniversiteit Groningen, de (Rijks)universiteit Gent en de Katholieke Universiteit Leuven. Hier willen we met name noemen: John Harmanus, Lars de la Rie, Berry van Hoof, Claudia Kraan, Esther Mietes, Axel Muller, Martin Schabbink, Alfred ter Wal, Miranda de Wit, Florentien Wijzenbeek, Ans van Eenbergen, Babas van Tricht, Kees van Eijserden, Valeria de Groot, Etienne Pronk, Martijn Bink, Yannick Henk, Anneli Wildeboer, Erica Rompelman, Xander Alma, Judith van den Berg, Alice Overmeer en Lucas Meurkens. De vondstverwerking was in handen van Annie Peemen van de gemeente Breda, die met veel geduld elke vondst registreerde. John Harmanus en Alex Schut van de gemeente Breda zijn vele weken in de weer geweest met het controleren en inkten van veldtekeningen en het tekenen van vondsten.

De grootste steun kregen we echter van een grote groep vrijwilligers uit de regio Breda, zonder wiens hulp dit project niet in deze omvang had kunnen plaatsvinden. Zij hebben niet alleen met eindeloos geduld vlakken opgeschaafd (of, zoals Karel het zo mooi noemde: "het eindeloze stofzuigen"), ook hebben ze met veel plezier en enthousiasme geholpen met het wassen en nummeren van de duizenden scherven en het inkten van de honderden tekeningen. Bij de uitvoering van de opgravingen en het verwerken van de vondsten waren de vrijwilligers Appie Ausems, Godart Bakker, Henk van Boxtel, Gerrit Dammer, Peter Eerhart, Piet Geerts, Marianne de Groot, Martijn Hamers, Marlies Hanemayer, Mike Hoonte, Maria van Hulsten, Carl-Heinz Lebon, Patrick Mackenbach, Lies van Marle, Joyce Noordergraaf, Alex Nuyten, Louis van Opstal, Karel van der Pol, Antoine Poppelaars, Henk van Sasse van Ysselst (als fanatiek amateur-archeoloog raapte hij in de jaren negentig vele vondsten op Steenakker), Mies van Sasse van Ysselst, Karin Stibbe, Trees en Marnix Tolenaar, Femke Tomas, Rien Uitenbroek, Lenie Vermeulen, Johan Versteegh, Guda Woudt, Ingrid Bögels, Dory Hengst, Brent Houben, Wim Meekers, Tineke Mulder, Herman Nietsch, Marijke

10 In bijlage 1 is een volledige lijst van de projectmedewerkers weergegeven.

Smolders, Ineke de Vogel en Bob van Wermeskerken behulpzaam. Hun werk heeft ertoe bijgedragen dat de resultaten van dit project zo kort na voltooiing van het veldwerk in publicatie kunnen verschijnen.

Het archeologisch grondwerk werd vele jaren met veel plezier en uiterste precisie uitgevoerd door Ton Luijten (Luijten Archeologisch Grondwerk) uit Hapert. Dankzij hem werden verschillende malen de aardewerken potten en houten waterputten ongeschonden uit de bodem gehaald. Het paleobotanisch onderzoek werd uitgevoerd door BIAX *Consult*. Het bodemkundig en geologisch onderzoek was grotendeels in handen van Alterra. De analyse van de verschillende vondstgroepen is uitgevoerd door instanties en specialisten van wie de bijdragen in de verschillende periodehoofdstukken zijn te vinden. We noemen hier: Archeoplan (dierlijk bot), Nico Arts (vuursteen), Harry van Enkevort (gedraaid aardewerk), Anita Koster (metaal), Leo Ligthart (crematieresten en menselijk bot) en Ernst Taayke (handgevormd aardewerk). De illustraties in dit boek werden bewerkt of gemaakt door Edy Mulié en Paul van der Kroft van I/O-Graph. Kees Koot en Ria Berkvens waren zowel teammanager als redacteur, terwijl Lara Laken, Marije Vugts en Johan Hendriks met veel geduld de tekstuele redactie van het boek verzorgden.

Wat niet onvermeld mag blijven, is de uitwisseling van gegevens met de collega's van het Archeologisch Diensten Centrum en de Projectgroep Archeologie HSL-Zuid / A16, die op een steenworp afstand van onze opgravingen verscheidene vindplaatsen in het tracé van de Hoge Snelheidslijn hebben onderzocht.

Tenslotte willen we nog een dankwoord richten aan het gemeentebestuur van Breda en in het bijzonder aan wethouder A.C.A.M. Adank, onder wiens verantwoordelijkheid het onderzoek in Breda-West is uitgevoerd. Door tijdig de noodzakelijke middelen voor het onderzoek beschikbaar te stellen, heeft de gemeente het ons mogelijk gemaakt de archeologische nalatenschap van het gebied Breda-West veilig te stellen voor het nageslacht.¹¹ Wij zijn dan ook blij dat we in de gelegenheid zijn gesteld het verhaal van de bewoningsgeschiedenis van dit archeologisch rijke gebied in de volgende hoofdstukken aan u voor te leggen.

11 Dit werd financieel mogelijk gemaakt door het Grondbedrijf (onderdeel van de Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling, Milieu en Economische Zaken) van de gemeente Breda.

